

Oni tu żyli przez wieki

Spis treści

1. Wstęp	1
2. Katalog inskrypcji nagrobnych cmentarza żydowskiego w Kcyni - dr Sławomir Pastuszka	2
3. Sentymentalna podróż – C. C. Aronsfeld	19
4. Promocja wielokulturowego dziedzictwa	29

Uczniowie Szkoły Podstawowej im. Jana Czochralskiego w Kcyni w czasie akcji **Żonkile**

WSTĘP

Kcynia przed II wojną światową była wielokulturowym miastem. Żydzi osiedlali się w tym regionie co najmniej od początków XVI w. Tak jak głosi tytuł niniejszej broszury, „[żyli tutaj przez wieki](#)”. Co najmniej przez cztery stulecia tworzyli, obok Polaków i Niemców, rzeczywistość tego miasta. Przedstawiciele różnych wyznań i kultur mieszkali obok siebie.

Po tej przedwojennej wielokulturowości pozostały jedynie wspomnienia i nieliczne ślady zapisane w przestrzeni. Jednym z nich są macewy zgromadzone na cmentarzu żydowskim. Urząd Miejski w Kcyni i działające przy nim Dźwiękowe Archiwum Kcyni przez kilka ostatnich lat podejmują wysiłek popularyzacji historii lokalnej. Aktywnie w tych działaniach uczestniczy społeczność Szkoły Podstawowej im. Jana Czochralskiego w Kcyni. Jesteśmy przekonani, że [wielokulturowość tego miejsca jest ważnym elementem historycznego dziedzictwa, na którym budować można lokalną tożsamość](#).

Niniejsza broszura, zawierająca m.in. tłumaczenia inskrypcji z macew, które znajdują się na cmentarzu żydowskim przygotowane przez dr. Sławomira Pastuszkę, stanowi kolejny element popularyzacji wiedzy o przeszłości miejsca, w którym żyjemy. Szkoła Podstawowa im. Jana Czochralskiego w Kcyni otrzymała grant ze Stowarzyszenia Żydowski Instytut Historyczny w Polsce, dzięki któremu możliwa była realizacja działań w tym projekcie.

*Życzymy Państwu dobrej lektury i zapraszamy
do poznawania historii lokalnej –*

Aleksandra Doiczman
Dyrektor Szkoły Podstawowej
im. Jana Czochralskiego w Kcyni

Justyna Makarewicz
Dźwiękowe Archiwum Kcyni

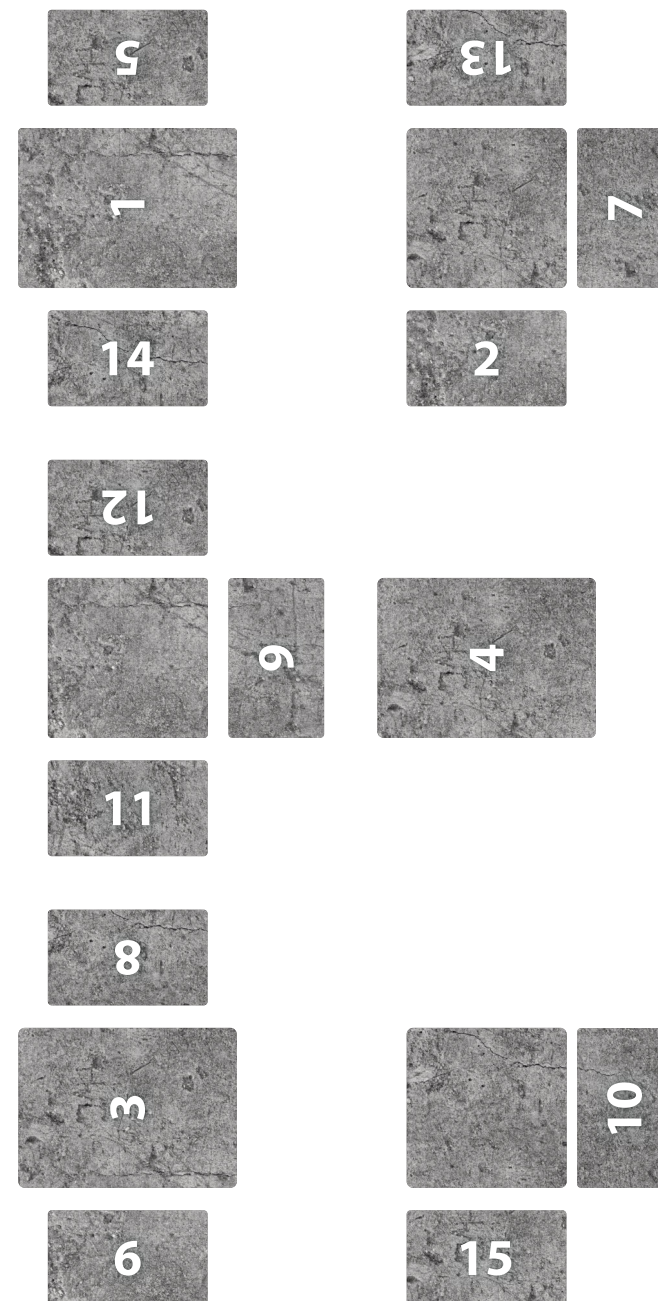
Katalog inskrypcji nagrobnych dr Sławomir Pastuszka

Niniejszy katalog zawiera uporządkowane chronologicznie epigrafy z zachowanych nagrobków, zgromadzonych w lapidarium na terenie cmentarza żydowskiego w Kcyni.

Każdy nagrobek otrzymał wymieniony w pierwszej kolejności numer porządkowy. Następnie pojawia się metryczka zawierająca personalia świeckie oraz datę śmierci wedle rachuby gregoriańskiej; w nawiasie wymieniane są personalia zawarte w inskrypcji hebrajskiej – zapisane w brzmieniu typowym dla tego języka, z użyciem hebrajskich określeń pokrewieństwa lub powinowactwa: ben – syn, bat – córka i eszet – żona. Odpis inskrypcji nagrobnej oddzielony jest od filologicznego przekładu na język polski kolumną z rzeczywistą liczbą wersów. Luki w tekście oznaczone zostały wielokropkiem ujętym w nawias kwadratowy, podobnie jak litery rekonstruowane. W przypadku nagrobków z inskrypcjami rozmieszczonymi na dwóch ścianach, w odpisie zaznaczono, który tekst znajduje się na której stronie poprzez terminy: awers – przednia ściana nagrobka i rewers – tylna ściana nagrobka. Na końcu zawarto uwagi do inskrypcji.

W lapidarium znajduje się obecnie 15 obiektów nagrobnych z czytelnymi inskrypcjami. 3 obiekty nagrobne nie zawierają żadnych inskrypcji, stąd też nie znalazły się w niniejszym katalogu, niemniej oznaczone są na poniższym schemacie.

SCHEMAT ROZMIESZCZENIA OBIEKTÓW NAGROBNYCH W LAPIDIARIUM

Nagrobek 1: Marcus Schie (Mordechaj ben Jehoszija kac)

zm. 17/18 czerwca 1841 (erew rosz chodesz tamuz [=29 siwan] 5601)

[...]		[...]
[...]	1	[...]
אכל יגיע כפו וכל עסקיו באמונה	2	spożywający z trudu swej dłoni, a wszystkie jego działania uczciwe [były],
הוא כ"ה מרדכי בן המנוח כ"ה	3	[oto] ten, czcigodny pan Mordechaj, syn spoczywającego, czcigodnego pana
יהושיע כ"ץ. נפטר בש"ט' ערב	4	Jehosziji kac. Odszedł w dobrej sławie w wigilię
ראש חדש תמוז ונקבר למחרתו	5	nowiu miesiąca tamuz, a pogrzebany został nazajutrz
בשנת תר"א לפ"ק'	6	w roku 601 według krótkiej rachuby.
תנצב"ה	7	Niech będzie dusza jego związana w węźle życia.
Marcus Schie	8	Marcus Schie
gestorben an Erew	9	zmarł w wigilię
Roschodesch Tamus	10	nowiu miesiąca tamuz
5601.	11	5601.

Uwagi do inskrypcji:

Górna część nagrobka odłamana, niezachowana.
Numeracja przyjęta dla zachowanej liczby wersów.

Wers 1: Tekst zachowany szczątkowo – widoczne
tylko dolne horyzontały dwóch liter.

Wersy 5-6: Pogrzeb odbył się 30 siwan 5601,
tj. 19 czerwca 1841.

Wers 7: Por. 1Sm 25,29.

Wers 11: Tekst zachowany częściowo – widoczne tylko
górne horyzontały cyfr.

Nagrobek 2: personalia świeckie nieznane (Gedalia ben Baruch)

zm. 28/29 stycznia 1849 (6 szwat 5609)

[...]		[...]
פועל צדק [.....]	1	czyniący sprawiedliwość [.....]
ה"ה כש[.....]	2	Oto ten, [.....]
גדל[ניה]	3	Gedalia,
בן כהרר בר[ור]	4	syn czcigodnego pana, mistrza, pana Barucha.
נפטר בשם טוב ושב[ט]	5	Odszedł w dobrej sławie 6 szwat
תר"ט לפ"ק	6	609 według krótkiej rachuby.
ת נ צ ב ה	7	Niech będzie dusza jego związana w węźle życia.

Uwagi do inskrypcji:

Górna część nagrobka odłamana, niezachowana.
Numeracja przyjęta dla zachowanej liczby wersów.

Wers 7: Por. 1Sm 25,29.

Nagrobek 3: Michael Moses Wiener (Michael ben Mosze)

zm. 8/9 kwietnia 1858 (25 nisan 5618)

[...]		[...]
כל ימיו מכאבים ולא שקט.	1	Całe jego życie cierpieniem [było], bez wytchnienia.
אך המות שם קץ לאנחתו.	2	Jednak śmierć położyła kres jego udręce.
לעת מועד לבוא לביתו	3	O wyznaczonej porze przybywa do swego domu.
הוא היקר הלך נכחות ועמל כל ימיו	4	[Oto] ten, drogi, postępujący godziwie i trudy się przez wszystkie swoje dni,
נחגי עצמו כשורה תחייט כ"ה מיכאל	5	postępujący, jak należy, czcigodny pan Michael,
בן ר" משה נפטר ונקבר לדאבון	6	syn pana Moszego. Odszedł i pogrzebany został ku ubolewaniu
אשתו ובניו ביום ו' עשק כ"ה ניסן בשנת	7	jego żony i dzieci w piątek, wigilię świętego Szabatu, 25 nisan w roku
תרי"ח לפ"ק.	8	618 według krótkiej rachuby.
תנצב"ה	9	Niech będzie dusza jego związana w węzle życia.
Hier ruhet der	10	Tu spoczywa
am 25 ^{ten} Nisn 5618 ver-	11	zmarły 25 nisan 5618
storbene Michael Mo-	12	Michael Mo-
ses Wiener	13	ses Wiener

Uwagi do inskrypcji:

Górna część nagrobka odłamana, niezachowana. Numeracja przyjęta dla zachowanej liczby wersów.

Wers 5: נחגי – tak na nagrobku; powinno być: נהג.

Wers 9: Por. 1Sm 25,29.

Nagrobek 4: personalia świeckie nieznane (Jaakow ben Mosze ha-lewi)

zm. 14/15 kwietnia 1871 (24 nisan 5631)

[...]		[...]
איש היקר הלך בדרכי ישרים	1	mąż drogi, kroczący drogami prawych
וקבע עתים לתורה, לקיים את	2	i wyznaczający czas dla Tory, dotrzymujący
דבריה באהבה, איש אמונה מיגיע	3	swych słów z miłością, mąż uczciwy, z trudu
כפו נהנה, על זה יבכו בניו ובנותיו	4	swęj dłoni utrzymujący się. Z tego powodu będą płakać jego
כי נפלה עטרת ראשם ואבל	5	synowie i córki, gdyż spadła korona z ich głowy, a żałobę
יעוררו על פרידת אומנם ה"ה	6	wzbudzą z powodu prawdziwego rozstania. Oto ten,
היקר התורנו המופלא מו"ה הרר	7	drogi, uczony w Torze, znakomity, nasz nauczyciel, pan, mistrz
יעקב	8	Jaakow,
בהמנוח החבר ר" משה הלוי ז"ל	9	syn spoczywającego towarzysza, pana Moszego lewity, błogosławionej pamięci.
נפטר יום ש"ק כ"ד ניסן ונקבר	10	Odszedł [w] dzień świętego Szabatu 24 nisan, a pogrzebany został
למחרתו ביום א" כ"ה ניסן שנת	11	nazajutrz w niedzielę 25 nisan roku
ת'ר"ל"א' ל"פ"ק	12	631 według krótkiej rachuby.
[...]		[...]

Uwagi do inskrypcji:

Górna część nagrobka niezachowana. Numeracja przyjęta dla zachowanej liczby wersów.

Wers 11: Pogrzeb odbył się 16 kwietnia 1871.

Nagrobek 5:

Eva Absche zd. Süsskind (Chawa bat Chajim ha-lewi eszet Mordechaj)

zm. 16 października 1878 (3. dzień chol ha-moed Sukot [= 19 tiszri] 5639)

[...]		[...]
מרת חוה בת ר'	1	pani Chawa, córka pana
חיים הלוי אשת ה' ר' מרדכי	2	Chajima lewity, żona towarzysza, pana Mordechaja
אבשע זל	3	Absze, błogosławionej pamięci,
שנפטרה בשט בת ששים	4	która odeszła w dobrej sławie w wieku sześćdziesięciu
וארבע שנים יום ד' ג' ה' ו' ח' ט'	5	czterech lat, [w] środę, 3. dnia półświątecznego
סכות ושבה לעפרה יום ה' ד'	6	Sukot i powróciła do ziemi [w] czwartek, 4. dnia półświątecznego Sukot roku 639 według krótkiej rachuby.
ה' ו' ח' ט' י' י"א י"ב י"ג י"ד י"ה י"ו י"ז י"ח י"ט	7	Niech będzie dusza jej związana w węzle życia.
ת נ צ ב ה	8	

Uwagi do inskrypcji:

Górna część nagrobka odłamana, niezachowana.
Numeracja przyjęta dla zachowanej liczby wersów.
Personalia świeckie zmarłej ustalone na podstawie aktu
zgonu (USC w Kcyni, akt 53/1878).

Wersy 4-5: Z wieku zmarłej wynika, że urodziła się w 1813
lub 1814.

Wersy 6-7: Pogrzeb odbył się 20 tiszri 5639,
tj. 17 października 1878.

Wers 8: Por. 1Sm 25,29.

Nagrobek 6:

David Badt (Dawid ben Awraham)

zm. 21 lipca 1885 (9 aw 5645)

[...]		[...]
[אי] ש יקר מורי מורנו ר'	1	mąż drogi, mój nauczyciel, nasz nauczyciel, pan
דוד	2	Dawid,
בן מורי מורנו ר'	3	syn mojego nauczyciela, naszego nauczyciela, pana
אברהם	4	Awrahama.
נולד שבעה עשר בתמוז	5	Urodził się siedemnastego tamuz
שנת ת'ק'ע' לפ'ק'	6	roku 570 według krótkiej rachuby
ונפטר ט' אב שנת ת'ר'מ'ה' לפ'ק'	7	i odszedł 9 aw roku 645 według krótkiej rachuby.
ת' נ' צ' ב' ה'	8	Niech będzie dusza jego związana w węzle życia.

Uwagi do inskrypcji:

Górna część nagrobka odłamana, niezachowana.
Numeracja przyjęta dla zachowanej liczby wersów.
Personalalia świeckie zmarłego ustalone na podstawie aktu
zgonu (USC w Kcyni, akt 48/1885).

Wersy 5-6: Zmarły urodził się 18/19 lipca 1810.

Wers 8: Por. 1Sm 25,29.

Nagrobek 7: Herrman Salomon

zm. 20 lutego 1914

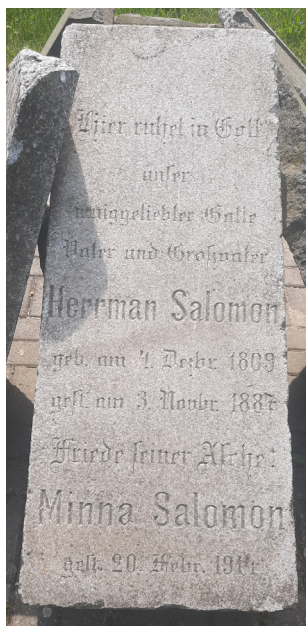
Minna Salomon zd. Kälbchen

zm. 20 lutego 1914

Hier ruhet in Gott	1	Tu spoczywa w Bogu
unfer	2	nasz
inniggeliebte Gatte	3	najukochańszy małżonek,
Vater und Großvater	4	ojciec i dziadek
Herrman Salomon	5	Herrman Salomon
geb. am 4. Dezbr. 1809	6	urodzony 4 grudnia 1809,
geft. am 3. Novbr. 1887	7	zmarły 3 listopada 1887.
Friede feiner Afche!	8	Pokój jego prochom!
Minna Salomon	9	Minna Salomon
geft. 20. Febr. 1914	10	zmarła 20 lutego 1914.

Uwagi do inskrypcji:

Nazwisko rodowe Minny Salomon ustalone na podstawie aktu zgonu jej męża (USC w Kcyni, akt 77/1877).

Nagrobek 8: Joachim Moses Cohn

zm. 27 sierpnia 1892

[Hier ruht m]ein guter	1	Tu spoczywa mój dobry,
[unv]ergeßlicher Vater, Schwieger	2	niezapomniany ojciec, teść,
[G]roßvater u. Onkel der Kaufman	3	dziadek i wujek, kupiec
J.M. Cohn	4	J[oachim] M[oses] Cohn
geft. in feinem 86. Lebensjahre	5	zmarły w 86 roku jego życia
am 27. Auguft 1892.	6	27 sierpnia 1892.
[Bet]rauert von den Hinterbliebenen.	7	Oplakiwany przez pozostałych przy życiu krewnych.
[Fr]iede feiner Afche!	8	Pokój jego prochom!

Uwagi do inskrypcji:

Imiona zmarłego ustalone na podstawie aktu zgonu (USC w Kcyni, akt 46/1892).

Wers 5: Z wieku zmarłego wynika, że urodził się w 1805 lub 1806.

Nagrobek 9:

Meÿer Cohn (Meir ben [imię niezachowane] ha-kohen)

zm. 5 lutego 1893

awers

[...]	1	[...]
unfer guter Gatte, Vater	2	nasz dobry mąż, ojciec
und Großvater	3	i dziadek
Meÿer Cohn	4	Meÿer Cohn
geb. 17. Januar 1822	5	urodzony 17 stycznia 1822,
geft. 5. Februar 1893.	6	zmarły 5 lutego 1893.
Ruhe in Frieden!	7	Spoczywaj w pokoju!

rewers

[...]	1	[...]
[.....] איש	2	mąż [.....]
[.....] אהב	3	miłujący [.....]
[.....] מאיר	4	Meir [.....]
[.....] נפטר	5	Odszedł [.....]
[.....] ונקבר	6	a pochowany został [.....]
[...]	7	[...]

Uwagi do inskrypcji:

Górna część nagrobka odłamana, niezachowana.
Numeracja przyjęta dla zachowanej liczby wersów.
Na rewersie tekst poważnie zerodowany i uszkodzony,
czytelny jedynie częściowo.

Nagrobek 10:

Doris Landecker z domu Moses

zm. 4 listopada 1894

Hier ruht in Gott	1	Tu spoczywa w Bogu
meine liebe Frau,	2	moja kochana żona,
unfere herzensgute Mutter,	3	nasza serdeczna matka,
Schwelter, Schwiegertochter	4	siostra, synowa
u. Schwägerin	5	i szwagierka
Doris Landecker	6	Doris Landecker
geb. Moses	7	z domu Moses
geb. 8. Juni 1859	8	urodzona 8 czerwca 1859,
geft. 4. Novbr. 1894	9	zmarła 4 listopada 1894.
----- * -----		
Unvergeßlich bleibt Du	10	Niezapomniana pozostaniesz
den Deinen.	11	dla swoich [bliskich].
--- <> <> <> ---		

Nagrobek 11: Louis Lesser

zm. 8 kwietnia 1902

Hier ruht	1	Tu spoczywa
unser Vater	2	nasz ojciec
LOUIS LESSER	3	Louis Lesser
geb. 10.5.1818	4	urodzony 10.5.1818,
gest. 8.4.1902	5	zmarły 8.4.1902.

Nagrobek 12: Erich Cohn

zm. 15 listopada 1916 (19 cheszwan 5677)

Hier ruht	1	Tu spoczywa
mein geliebter Sohn	2	mój ukochany syn,
unser teurer	3	nasz drogi,
unvergesslicher Bruder	4	niezapomniany brat,
Schwager und Neffe	5	szwagier i siostrzeniec/bratanek
Erich Cohn	6	Erich Cohn
geb. d. 19. Mai 1889	7	urodzony 19 maja 1889,
starb im Dienste für das Vaterland	8	zmarł w służbie ojczyźnie
am 15. November 1916	9	15 listopada 1916
im Festungslazarett zu Warschau	10	w lazarecie wojskowym w Warszawie
19 Tage im Cheschwan 5677.	11	19. dnia cheszwan 5677.

Nagrobek 13:

Hermann Baer ([imię niezachowane] ben [imię ojca niezachowane])

zm. 1 grudnia 1920 ([20 kislew] 5681)

[...]		[...]
[.....] נפטר יום	1	Odszedł dnia [.....]
שנת תרפ"א לפ"ק	2	roku 681 według krótkiej rachuby.
ה' נ צ ב ה	3	Niech będzie dusza jego związana w węźle życia.
Hier ruhet in Gott	4	Tu spoczywa w Bogu
mein innigstgeliebter Mann,	5	mój najukochańszy mąż,
unser herzensguter Vater	6	nasz serdeczny ojciec
Hermann Baer	7	Hermann Baer
geb. 3. Januar 1839,	8	urodzony 3 stycznia 1839,
gest. 1. Dezember 1920.	9	zmarły 1 grudnia 1920.
Unvergesslich den Seinen.	10	Niezapomniany dla swoich [bliskich].

Uwagi do inskrypcji:

Górna część nagrobka odłamana, niezachowana.
Numeracja przyjęta dla zachowanej liczby wersów.

Wers 1: Tekst zachowany szczątkowo – widoczne tylko dolne horyzontały liter dwóch pierwszych wyrazów.

Wers 3: Por. 1Sm 25,29.

Nagrobek 14:

Lesser Seemann

zm. [data śmierci niezachowana]

Hier ruht in Gott	1	Tu spoczywa w Bogu
unser innigstgeliebter Gatte	2	nasz najukochańszy małżonek,
Vater und Grossvater	3	ojciec i dziadek
Lesser	4	Lesser
Seemann	5	Seemann
[...]	6	[...]

Uwagi do inskrypcji:

Zachowana tylko górna część nagrobka; poniżej wersu 5 nagrobek odłamany, niezachowany.

Nagrobek 15:

[personalia niezachowane]

zm. [data śmierci niezachowana]

[...]		[...]
תנצבה	1	Niech będzie dusza jego/jej związana w węzle życia.

Uwagi do inskrypcji:

Górna część nagrobka odłamana, niezachowana.
Numeracja przyjęta dla zachowanej liczby wersów.
W lewym dolnym narożniku steli zachowana sygnatura
kamieniarska: *Goldbaum. Bromberg.*

Wers 1: Por. 1Sm 25,29.

Sentymentalna podróż – C. C. Aronsfeld, tł. Justyna Makarewicz

Społeczność Kcyni przed II wojną światową była wielokulturowa. Anglicy takie zjawisko określają za pomocą wyrażenia *"melting pot"*, tygiel. Kcynia należała, jak wiele miasteczek w międzywojniu, do tej grupy ośrodków, gdzie w miarę spokojnie egzystowały ze sobą trzy nacje: Polacy, Niemcy i Żydzi. Przy tej samej ulicy miasta, obecnie Poznańskiej kiedyś Wągrowieckiej, swój sklep prowadził Niemiec, sklep żelazny Żyd **Süsskind**, a restaurację i hotel Polak **Błażejewski**. Jak podaje **dr Alojzy Szudrowicz** w swojej publikacji¹ w 1938 r. mieszkało tutaj 4 159 Katolików, 327 Ewangelików i 68 Żydów.

Większość kcyńskich Żydów opuściła miasto już przed wybuchem II wojny światowej. Część z nich, korzystając z prawa opcji, wybierało narodowość niemiecką. W dziejach gminy żydowskiej w Kcyni, zamieszczonych na portalu Wirtualny Sztetl przez **dr. Tomasza Kawskiego** z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy znajdujemy informacje, że *"W początkach lat dwudziestych XX w. nie było już rabina. Wsparcie religijne zapewniał przyjeżdżający ze Żnina kantor **Abraham Lubiński**, a w końcu lat trzydziestych - Wrocławski. Działające w XIX w. organizacje żydowskie nie przejawiały w okresie międzywojennym aktywności"*.²

Cezar C. Aronsfeld, (na zdjęciu) historyk Holocaustu i badacz stosunków żydowsko-brytyjskich, był jedną z osób narodowości żydowskiej urodzonych w Kcyni. Urodził się w 1910 r. w rodzinie ortodoksyjnego Żyda, bogatego kupca prowadzącego skład win. Był najstarszym z czworga dzieci. Jego rodzina opuściła Kcynię w 1920 r. i zamieszkała w Berlinie. Gdy sytuacja w Niemczech po dojściu Hitlera do władzy stawała się dla Żydów nie do

Na zdjęciu: Cezar C. Aronsfeld przy pracy w Bibliotece Weniery, 1952 r. Z zasobów AJR Journal

zniesienia, młody Aronsfeld wyjechał do Londynu, by dalej się kształcić. Tam poznał Alfreda Wienera, niemieckiego Żyda, poszukującego w tamtym czasie osoby, która podjęłaby się opracowania tłumaczeń na język angielski zgromadzonych przez siebie materiałów o narodowym socjalizmie. Aronsfeld został asystentem Wienera na następne ćwierć wieku.³

C. C. Aronsfeld był naukowcem, badaczem i historykiem. Jego dorobek naukowy podsumował **Howard Spier** w artykule zatytułowanym: *C.C. Aronsfeld. Badacz Holokaustu*.⁴ Wskazywał w nim, że Aronsfeld odgrywał kluczową rolę w założeniu i prowadzeniu Biblioteki Wienera (*the Wiener Library*), która gromadziła materiały na temat narodowego socjalizmu oraz dokumentowała zbrodnie Holokaustu. W trakcie swojej pracy naukowej Aronsfeld zajmował się aspektami relacji żydowsko-brytyjskich, historią migracji Żydów do Wielkiej Brytanii oraz relacjami Katolicy-Żydzi. Opublikował również książkę autobiograficzną, zatytułowaną *Wanderer from my Birth* (pol. Tułacz).⁵

Chociaż wyjechał z Kcyni mając zaledwie 10 lat, C. C. Aronsfeld przechował w pamięci obraz miasta swojego dzieciństwa. Wyidealizowany przez wspomnienia, podtrzymywany przez wizerunki miasta zamieszczone na pocztówkach odziedziczonych po babce. Wrócił tutaj w 1987 r., jako człowiek siedemdziesięciosiedmioletni, a swoje refleksje po podróży zamieścił w gazecie Związku Uchodźców Żydowskich (*AJR Information Journal*).

Poniżej przedstawiam Państwu tłumaczenie artykułu, który C.C. Aronsfeld opublikował po powrocie ze swojej "podróży sentymentalnej" śladami dzieciństwa spędzonego w Kcyni.

Justyna Makarewicz/Dźwiękowe Archiwum Kcyni

Sentymentalna podróż⁶ C.C. Aronsfeld

Ostatnio odwiedziłem Polskę, aby znów zobaczyć, zanim być może będzie [na to] za późno, miejsce moich narodzin. W tamtym czasie (1910) to nie była tu Polska, ale Niemcy, i nie miałem sposobności, by w wystarczający sposób zaznajomić się z polskimi sprawami. Nie mówię po polsku i przygotowałem tylko kilka typowych fraz, które stały się moim znakiem rozpoznawczym: *Przepraszam, jestem Brytyjczykiem, nie mówię i nie rozumiem po polsku* (równoznaczne z: Nie chcemy seksu, jesteście Brytyjczykami) a także: *Zna Pan niemiecki lub angielski?*, na które słyszałem niezmienną i przewidywalną dla mnie odpowiedź: nie. Musiałem radzić sobie sam.

W momencie, gdy ta część Niemiec (Poznańskie, Zachodnie Prusy) przeszła pod jurysdykcję Polski, pod koniec wojny (1920) moja rodzina opuściła Kcynię. Mieszkali tutaj na długo przed pierwszym rozbiorem Polski w XVIII wieku. Podczas gdy znaczna część wspólnot [kehillah – kehillot] udała się do Wrocławia i Gdańska, my przeprowadziliśmy się do Berlina. Tam dorastałem, ale moje korzenie są w Exin (obecnie Kcynia) i teraz odczuwałem silne pragnienie, by tam wrócić. Dobrze zapamiętałem to małe miasteczko. Odziedziczyłem cenną kolekcję pocztówek po babci, która prowadziła przy głównej ulicy sklep papierniczy (i z wyrobami skórzanymi). Wspomagany przez dobrą pamięć nie mogłem nie rozpoznać trasy. Nie miałem możliwości, by zatrzymać się [na nocleg] w samym mieście. W przeszłości Kcynia miała dwa małe hoteliki, obecnie nie [było żadnego]. Moja baza wypadowa znajdowała się w najbliższym dużym mieście, Bydgoszczy (Bromberg) - 3,5 godziny pociągiem pośpiesznym z Warszawy (gdzie wylądowałem). Stamtąd lokalny piętrowy pociąg parowy w powolnym tempie dowiózł mnie w ciągu godziny i 15 minut do Kcyni.

Tak - wszystko pozostało tak, jak to zapamiętałem: na wpół opuszczona stacja kolejowa, na ścianie której zawieszono tablicę poświęconą walkom polskich powstańców, którzy w latach

1918-1919 pokonali niemiecką straż graniczną (niem. *Grenzschutz*). Rozpoznałem jeszcze mały, zupełnie niezmieniony budynek mleczarni, w której życie tętni prawdopodobnie jedynie wczesnym rankiem. Droga przypominająca trzy gałęzie drzewa [ang. *a tree-lined lane*] wciąż prowadziła do okazałego budynku, który zapamiętałem jako *Kaiserliches Postamt* [pol. Urząd pocztowy].

Na zdjęciu: Poczta Polska w Kcyni. Z zasobów Dźwiękowego Archiwum Kcyni

Wkrótce dotarłem na Rynek, nad którym nadal dominował potężny budynek klasztoru, sądzę, że tak starego jak sama Kcynia, która właśnie świętowała swój jubileusz 725-lecia.

Tam, na końcu jednej z pierzei Rynku znajdował się dom, który wybudował mój ojciec w roku moich narodzin. Ojciec był całkowicie przekonany o tym, że osiedli się w tym miejscu na tak długo, na ile człowiek może przewidzieć. Nie wiedział, nigdy nie przypuszczał, że wybudował dom na niepewnym gruncie [metaf.]. [Obecnie] trzypiętrowy dom wygląda niechlujnie, mieszkają w nim obcy ludzie, a państwowy sklep na parterze oferuje najbardziej prymitywne towary – narzędzia ogrodowe, konserwy, przetwory w szklanych

Na zdjęciu: Kamienica wybudowana przez ojca Cezara Aronsfelda. Fot. Justyna Makarewicz, 2019 r.

słoikach i Coca Colę – asortyment, na który mój ojciec, który sam był sprzedawcą, prawdopodobnie nigdy nawet by nie spojrzał.

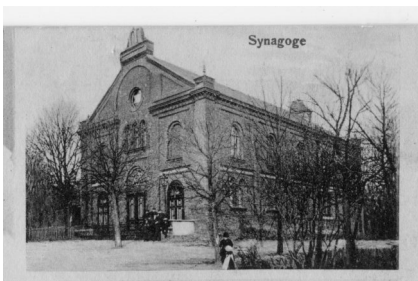
Obecnie całe to miejsce, cała Kcynia jest podupadłym miastem. Wydaje się ponura, zaniedbana, tania, tak różna od dobrze prosperującego burżuazyjnego społeczeństwa, jakie pamiętałem. Kupcy moich czasów zostali zastąpieni przez ludzi, których tamci by nawet nie zatrudnili jako służących.

Drugie miejsce, które chciałem zobaczyć to teren, gdzie znajdowała się synagoga, zwana przez nas Tempel.⁷ Duży, okazały budynek swoją nazwą sugerował, że jest repliką znanej synagogi Tempel w Jerozolimie. Kiedy o tym myślałem, przypomniał mi się wiersz **Wordswortha** [ang. tytuł: *A Jewish family*] napisany po tym, jak odwiedził w Nadrenii skromną żydowską rodzinę w piątkowy wieczór:

*To pozwala tej grupie obszarpańców
Rzucać wokół doliny blask
Palestyny, dawnej chwały
i dumnej Jerozolimy!*

Wiedziałem już, że Tempel została zniszczona przez Niemców we wrześniu 1939 r., a straszne szczegóły tego zdarzenia zostały opisane w polskiej broszurze dotyczącej Kcyni.

Teraz znajduje się tam opuszczony plac zabaw, choć dom, w którym mieszkał kantor **Schmul**, nadal tam stoi. Pamiętam jak mój ojciec mi opowiadał, że ten człowiek był kabalistą. W 1920 r. [kantor Schmul]

Na zdjęciu: Kcyńska synagoga. Fragment pocztówki z archiwum Zbigniewa Prusaka

ostrzegał nas, by nie jechać do Niemiec, ponieważ „czarne czasy” przyjdą z tego kraju.

Poszedłem dalej poszukać cmentarza. Wiedziałem dokładnie, gdzie się znajduje, ale to, co zobaczyłem, wyglądało jak trudny do zidentyfikowania nieużytek, porośnięty chwa-

stami i pokryty jesiennymi liśćmi, gdzie chłopcy zbierali kasztany, a sąsiad trzymał swoje kurczaki, gęsi i kaczki. Była tam też piaskownica, gdzie bawiące się dzieci mogły dokopać się do szokujących znalezisk. Na cmentarzu nie było żadnej tablicy pamiątkowej, która wyjaśniałaby, co to za miejsce. Ale naprzeciwno, po drugiej stronie drogi został wzniesiony wysoki krzyż, aby służyć jako talizman przeciwko złu, które zostało wyrządzone.

Na zdjęciu: Cmentarz żydowski w Kcyni. Fot. Justyna Makarewicz, 2024 r.

Odmówiłem *Kaddish* i długo płakałem. Przez mgłę wydawało mi się, że mam wizję doliny pełnej wyschniętych kości, połączonych razem, kość do kości, które znów powstają i usłyszałem, rozlegający się w mojej głowie apel wszystkich ludzi z Kcyni, których na tamtą chwilę pamiętałem – **Badt, Buschke, Cohn, Dombrower, Haase, Josheph, Leiser, Leszinsky, Loewy, Mamroth, Raphael, Rehfish, Reich,**

Rosenthal, Salomon, Schimek, Seemann, Stainhardt, Süsskind. Gdzie oni są? Kim jest człowiek?

Odwrociłem się: to było wszystko, co zapamiętałem, a czego teraz nie było – równocześnie bliskie i obce, jak Ibsenowska *Oblubienica z morza*, kuszące i odpychające. Nie było nikogo, kogo mógłbym spytać lub z kim mógłbym porozmawiać. Nie zrozumieliby mnie i w zasadzie dlaczego powinni mnie zrozumieć? Kim byliśmy, by o tym mówić?

Miałem, jako Żyd, przyjazne uczucia w stosunku do Polaków, którym to uczuciom teraz zaprzeczamy. To dumny i równocześnie pechowy naród, którego ziemie leżą pomiędzy dwoma (jeśli nie trzema) współpracującymi ze sobą zaborczymi państwami, potencjalnie zainteresowanymi, by zagrabić polskie terytorium. Stracili je tak jak Żydzi stracili swoje, i tak jak Żydzi śpiewają *Hatikvah*, tak Polacy nigdy nie tracili 'nadziei' – *Jeszcze Polska nie zginęła* ('Poland is not lost yet'). Moja znajomość polskiego jest na poziomie elementarnym, ale ten tekst rozumiem doskonale i oddaję hołd jego przesłaniu.

Anglia solidaryzowała się z polskimi powstańcami w XIX wieku, którzy wzniesli powstania w reakcji na kolejne rozbiory Polski. **Heine**, który jako młody człowiek odwiedził zabór pruski (1822) był pod wielkim wrażeniem Polaków 'moralnej walki przeciwko niszczeniu ich narodowości', a także ich 'tolerancji' tak jak kiedyś, w XIV wieku, okazywali gościnność prześladowanym niemieckim Żydom. Oczywiście myślał tutaj przede wszystkim o polskich damach [ang. ladies], ale w tym zakresie nie był zbyt drobiazgowy. Zakochał się w większości kobiet, być może z wyjątkiem Angielek, które ochrzcił „drewnianymi motylami” z tego powodu, że [generalnie] nie lubił Anglików, nie tylko kobiet. Inni wolą cytować **Artura Schintzla**: „*Ludzie wszędzie są tacy sami, nieważne gdzie się udasz – gdzie jest ich więcej tam są większe tłumy, tylko to.*”

Ale ja odchodzę z tego świata. Oni rozmawiają o żywych, moimi towarzyszami są zmarli, ciągle są przy mnie i pozostaną ze mną do końca moich dni.

Autor: C. C. Aronsfeld

Tekst, tłumaczenie artykułu, przypisy, zdjęcia współczesne: **Justyna Makarewicz**

W kwadratowych nawiasach umieszczono uwagi ułatwiające zrozumienie kontekstu wypowiedzi.

Przypisy:

¹ *Kcynia. Szkice z historii miasta i okolic*. Alojzy Szudrowicz, Kcynia 1996, str. 56.

² Wirtualny Sztetl, zakładka: miasta.

³ *C.C. Aronsfeld: Passionate scholar of the Holocaust*. Howard Spier. W: *Journal of AJR*, London 2002.

⁴ Tamże.

⁵ *Wanderer from my birth*. C.C. Aronsfeld, Janus Publishing Co, 1997.

⁶ *A sentimental Journey*, C.C. Aronsfeld. W: *AJR Information*, London 1987.

⁷ Na starej pocztówce umieszczono zdjęcie synagogi w Kcyni. Aby je obejrzeć, wejdź na stronę www.judaica.cz i odszukaj w alfabetycznym spisie miast Polski Kcynię.

Miałem, jako Żyd, przyjacielskie uczucia w stosunku do Polaków, którym to uczuciom teraz zaprzeczamy.

To dumny i równocześnie pechowy naród, którego ziemie leżą pomiędzy dwoma (jeśli nie trzema) współpracującymi ze sobą zaborczymi państwami, potencjalnie zainteresowanymi, by zagrabić polskie terytorium.

Stracili je tak jak Żydzi stracili swoje, i tak jak Żydzi śpiewają Hatikvah, tak Polacy nigdy nie tracili 'nadziei' - Jeszcze Polska nie zginęła ('Poland is not lost yet').

Moja znajomość polskiego jest na poziomie elementarnym, ale ten tekst rozumiem doskonale i oddaję hołd jego przesłaniu.

Cezar Aronsfeld (1910-2002)

Żyd urodzony w Kcyni

Na zdjęciu: Ceremonia prezentacji oznakowania cmentarza żydowskiego w Kcyni, fot. Anna Duda-Nowicka

Gmina Kcynia nawiązała współpracę z Narodowym Instytutem Dziedzictwa oraz Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, w wyniku której w marcu 2024 roku cmentarz żydowski w Kcyni został oznakowany mosiężną tablicą, umieszczoną na dużym głazie narzutowym. Forma mosiężnej tablicy nawiązuje do tradycyjnego kształtu macewy, ale nowoczesność oznakowania polega na tym, że umieszczono na niej kod QR, przekierowujący do informacji o cmentarzu, zamieszczonych na stronie zabytek.pl. Takimi tablicami oznaczane są cmentarze żydowskie w całym kraju. Teraz każdy, kto odwiedzi to miejsce, będzie wiedział, że tutaj spoczywają szczątki żydowskich mieszkańców Kcyni. Tych, którzy „żyli tutaj przez wieki”.

Promocja wielokulturowego dziedzictwa

Przez wieki społeczność Kcyni tworzyły trzy narodowości: Polacy, Niemcy i Żydzi. W przestrzeni miasta nie brakuje materialnych śladów ich obecności. Historia społeczności żydowskiej sięga tu co najmniej początków XVI wieku. Urząd Miejski w Kcyni i funkcjonujące przy nim archiwum społeczne – Dźwiękowe Archiwum Kcyni – podejmują działania, których celem jest zachowanie wielokulturowego dziedzictwa miejsca i popularyzacja wiedzy na ten temat wśród mieszkańców.

Należą do nich między innymi:

- stałe uczestnictwo w akcji społeczno-edukacyjnej Żonkile z wykorzystaniem materiałów przygotowanych dla dzieci i młodzieży szkolnej;
- publikacja artykułów, popularyzacja dorobku i tłumaczenie artykułów Cezara C. Aronsfelda, historyka urodzonego w Kcyni;
- organizacja cyklicznych spacerów „Historia społeczności żydowskiej” i „Jesteśmy, dopóki pamiętacie”, który odbywa się także na cmentarzu żydowskim;
- organizacja wykładów dotyczących historii społeczności żydowskiej w ramach cyklu „Ciekawość świata”;
- publikacja materiałów archiwalnych dot. społeczności żydowskiej – współpraca z Archiwum Państwowym w Bydgoszczy;
- współpraca ze stowarzyszeniem Żydowski Instytut Historyczny w Polsce – realizacja projektów z dofinansowaniem stowarzyszenia;
- opracowanie i montaż tablicy informacyjnej w miejscu, gdzie znajdowała się synagoga;
- nawiązywanie kontaktów i współpraca z potomkami Żydów, którzy mieszkali przed wojną w Kcyni.

Żydowskie sklepy w Kcyni na początku XX w. w południowo-zachodniej pierzei Rynku – D. Aronsfelda, J. Rehfscha, J. Cohna i N. Leisera

Kamienice Aronsfeldów i Rehfscha po przebudowie w l. 1907-1910, cukiernia Jacoba Cohna

Rodzina Aronsfeld – właściele jednej z kamienic. Rodzice – Dawid Aronsfeld (1873 Kcynia – 1967 Izrael), Emma-Rachel z d. Herzberg (1889 Niemcy – 1972 Izrael). Dzieci – Caesar-Caspar Yechezkel (1910 Kcynia – 2002 Londyn), Frida-Friedel (1911-1977), Avraham-Adolf (1916-2000), Florence-Zipora (1922-1970)

Szylidy sklepów w Rynku - Dombrowera, Rosenthala, Cohna

Ulica Poznańska (ongis Wongrowitzerstrasse) ze sklepami żydowskich kupców na pocztówce z 1905 roku

Księgarnia i sklep papierniczy Dawida Badta na pocztówce z 1907 roku. Po emigracji Dawida Badta do Peru na początku XX w. interes prowadziła jego siostra Albertine Herzberg

Żydowscy mieszkańcy Kcyni

Caspar Aronsfeld
08.01.1822 Kcynia
25.09.1897 Kcynia

Frida Badt (Levy)
1817 Kcynia
29.08.1900 Kcynia

Regina Zehden (Badt)
08.01.1854 Kcynia
21.11.1937 Berlin

Ida Behrenstein
(Badt)

Klara Albert
(Herzberg)
27.09.1885 Kcynia
05.1942 Chelmno

Philip Aronsfeld
11.12.1864 Kcynia
07.09.1936 Berlin

Hayman Aronsfeld
18.05.1868 Kcynia
04.02.1934 Berlin

Emma Badt
(Herzberg)
01.04.1889 Niemcy
28.02.1972 Izrael

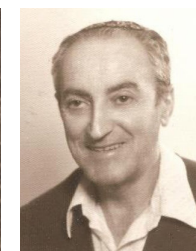
David Aronsfeld
21.09.1873 Kcynia
22.09.1967 Izrael

Caesar Aronsfeld
15.07.1910 Kcynia
28.08.2002 Londyn

Frida Aronsfeld
1911 Kcynia?
1977

Avraham Aronsfeld
1916 Kcynia?
2000

Jeśli zainteresował Cię temat historii społeczności żydowskich w Polsce, zajrzyj koniecznie do tych publikacji:

1. Bielawski K., Zagłada cmentarzy żydowskich, Biblioteka „Więzi”, Warszawa 2020.
2. Bieniaszewska A. Żydzi w Kcyni, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2023.
3. Cała A., Asymilacja Żydów w Królestwie Polskim (1864-1897). Postawy, konflikty, stereotypy, Wyd. PIW, Warszawa 1989.
4. Heppner A., Herzberg I., Aus Vergangenheit und Gegenwart der Juden in den Posen; nach gedruckten und ungedruckten Quellen, Koschmin-Bromberg 1914.

dostęp cyfrowy: www.wbc.poznan.pl

5. Kowski T., Gminy żydowskie pogranicza Wielkopolski, Mazowsza i Pomorza w latach 1918-1942, Toruń 2007.
6. Kowski T., Inwentarze gmin żydowskich z ziem polskich 1918-1939. Studium źródłowe. Bydgoszcz 2021.
7. Luft E.D., The Jews of Posen Province in the nineteenth century: A selective source book, research guide and supplement to "The Naturalized Jews of the Grand Duchy of Posen in 1834 and 1835", Washington D.C. 2015.

dostęp cyfrowy – www.digipress.cjh.org

8. Skupień A., Ludność żydowska w województwie poznańskim w latach 1919-1938, Wyd. Poznańskie, Poznań 2007.

Miejsca w sieci:

1. Żydowski Instytut Historyczny: szih.org.pl
2. Portal Wirtualny Sztetl: sztetl.org.pl
3. Portal Edukacyjny DELET: www.delet.jhi.pl
4. Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN www.polin.pl
5. Dźwiękowe Archiwum Kcyni: www.dzwiekowearchiwum.kcynia.pl

Broszura wydana w ramach projektu „Oni tu żyli przez wieki – działania popularyzujące wiedzę o kcyńskiej społeczności żydowskiej”, dofinansowanego z programu grantowego Stowarzyszenia Żydowski Instytut Historyczny w Polsce.

STOWARZYSZENIE
ŻYDOWSKI INSTYTUT
HISTORYCZNY W POLSCE

Wydawca: Szkoła Podstawowa im. Jana Czołchralskiego w Kcyni,
Urząd Miejski w Kcyni

ISBN: 978-83-940127-6-2

Redakcja: Justyna Makarewicz

Zdjęcia z archiwum Zbigniewa Prusaka, AJR Journal, Dźwiękowego Archiwum Kcyni, Tanii Weil, Christine Nuttall

Zdjęcia współczesne: Justyna Makarewicz, Anna Duda-Nowicka, Joanna Nadolna, Vardit Seemann, Natalia Żychlińska-Nowakowska

Podziękowania dla Zbigniewa Prusaka za pomoc w przygotowaniu broszury i udostępnienie materiałów archiwalnych.

